

Kantova »Kritika čistog uma« danas

**Povodom nedavne
(1981)
dvjestagodišnjice prvoga izdanja.**

Vladimir Filipović

Odjel za povijest filozofije
Centra za povijesne znanosti
Sveučilišta u Zagrebu

UDK 058 — 19
Primljeno:
2. lipnja 1983.

I

Nedavno se navršilo 200 godina otkad je prvi put objavljena Kantova *Kritika čistog uma* (1781), klasično djelo svjetske filozofske misli koje ulazi u red onih fundamentalnih djela bez kojih se poslije njih ne može kritički filozofirati, ako bi se to pokušalo mimo njih. To znaju poznavaoци filozofije, pa i oni koji se Kantu suprotstavljaju.

Svjetska filozofska baština prezentirana je s neizmjerно mnogo značajnih djela koja su uklopljena u neizdvojiv dijalektički niz, jer nijedno nije bez svog izvorišta i svog utjecaja, kako je to u svojoj *Povijesti filozofije* pokazao Hegel. No treba ih ipak po značenju svrstati na tri stupnja povijesno-vrijednosnog poretka:

a) Jedno su ona djela koja su živjela u svome vremenu i prostoru pa imaju tek povijesno značenje za razumijevanje svoga doba i svoje sredine. Ona su odraz punine života svoje tadašnjice. Po njima to doba i sredina dobiva svoju specifičnu kulturno-povijesnu oznaku. To vrijeme je po tim djelima u povijesti kulture ono što jest, a ta djela čine razumljivu kariku u dotičnom povijesnom razdoblju.

b) Drugo su ona djela bez kojih je neki povijesno-revolucionarni skok razvoja svjetske filozofske misli nerazumljiv. Ona znače općenito otvaranje nekih posve novih horizonata, obilježavaju očit prijelom s prošlošću i početak novog misaonog puta. Ta su

djela prekretnica u dijalektičkom kontinuitetu kao izvorišta posebnih novih vidika pri čemu općenito obogaćuju filozofsku misao.

No, ona se poslije utapljaju i gube u cjelini življenja filozofske misli. Uključuju se u cjelinu, ali više ne žive samostalno.

c) Treće su pak ona djela koja uz prvotne dvije oznake ostaju u cjelini zauvijek aktualno prisutna u svakom budućem filozofskom stvaralaštvu, jer bez po njima postavljenih pitanja nema razumijevanja bogatstva i opstojnosti svake buduće filozofske misli. Ona žive u svojoj prisutnoj osobitosti uključena u život svake filozofije koja slijedi iza njih. Ulaze u povijest kao neotklonljiv dio svakog budućeg filozofiranja.

Među takva (c) se djela bez sumnje uvrštava i Kantova *Kritika čistog uma* jer bez njena poznavanja ne može se voditi nijedan filozofski dijalog koji slijedi poslije nje, slagao se s njom ili ne. Po Kantovoj su filozofiji postavljena pitanja neotklonljiva za svako postkantovsko filozofiranje.

Djela poput ovog Kantovog dobivaju oznaku klasičnosti po neizostavnosti svoga ostanka u nastavku svjetskog filozofiranja. To su djela koja ostvaruju trajni faktor sveopćeg evropskog filozofiranja, koje je uvijek nastavak njihovih neotklonljivih problema. Takva su djela prije Kanta npr. ona iz davne prošlosti, a bez kojih se ne može voditi nijedan ozbiljni filozofski dijalog ni danas. Bez poznavanja Platona i Aristotela nema ni suvremene filozofije, jer su oni svagda prisutni kao osnove u evropskom filozofiranju. Iza njih — tih suprotstavljenih obretnika evropske filozofske misli — nećemo ni danas razumjeti nikakva ni najnovija ni najrevolucionarnija kretanja svjetske filozofske misli. Ona predstavljaju kamene temelje svih okretnica evropskoga, a po tome i svjetskoga filozofiranja, jer su po njima postavljena pitanja kao otvoreni problemi neotklonljivi temelji u svakom budućem filozofiranju.

Kant ulazi u malobrojni niz onih koji postaju i ostaju opći svjetski klasici filozofije. Tu činjenicu ne bi mogao negirati nijedan poznavalac povijesti filozofije.

Za Kanta je Martin Heidegger u svojim predavanjima (1927/28) o *Kritici čistog uma* (»Fenomenološka interpretacija Kantove *Kritike čistog uma*, Frankfurt 1977) napisao ovo: »*Kritikom čistog uma* stavljena je u jedno novo svjetlo prethodna filozofija sve od Antike, a za budućnost je ona započinjanje jedne nove problematike«. Heidegger u svojim izvođenjima na 436 stranica pokazuje neotklonljivost Kantovih problema iz suvremenog načina filozofiranja, u koje, dakako, ulazi i njegovo. Ta on je nekoliko svojih knjiga posvetio samo izvođenju Kantovih filo-

zofskih misli (*Kant i problem metafizike, Kantova teza o bitku, Pitanje o stvari, Uz Kantovo učenje o transcendentnim aksiomima* i dr.). Schelling je davno prije Heideggera 1804. godine u *Franačkim učenjačkim novinama* napisao, da će »slika Kantova duha u svojoj posve zatvorenoj jedinstvenosti sjati u cijeloj budućnosti filozofskoga svijeta.« — Jaspers je pak u suvremenoj izvanrednoj monografiji o Kantu postavio ovu tezu: »Kantov je korak jedinstven u svjetskoj povijesti filozofije. Iza Platona nije učinjen nijedan korak na Zapadu, koji bi u oporjoj atmosferi mišljenja učinio tako prekretničke posljedice.«

Ne samo ove Schellingove, Heideggerove i Jaspersove teze nego i sveukupna povijest svjetske filozofije svrstava ovo Kantovo djelo među najznačajnija djela svjetske filozofske baštine.

Povjesničar filozofije Kuno Fischer naziva djelo prekretnicom na razvojnom putu svjetske filozofije. Djelo nije ocijenjeno samo u ograničenosti njenoga filozofijskoga značenja, nego kao postojana i neiscrpna norma u razvoju znanstvenoga mišljenja uopće.

II

Uz tu činjenicu nameće nam se pitanje u čemu je to njegovo trajno značenje u razvoju svjetske filozofske misli i konačno: u čemu je aktualnost njegove problematike danas?

Sâm naslov djela *Kritika čistog uma* sadrži njen dvoznačni zadatak. To je kritika koju o ljudskom znanju provodi čisti um (*gen. subjectivus*) ali i kritika kojom se čisti um dovodi u kritičko razmatranje (*gen. objectivus*). Kritikom se ispituju načini znanstvenog spoznavanja, a time u isti mah omjeravaju moći ljudskoga uma, a to su pitanja na koja ne odgovara tradicionalna filozofija, koja se baš zbog toga zaplitala u kontradikcije spekulativnih prepiranja. A Kantovo pitanje u tome predstavlja revolucionarni akt mišljenja bez kojega — što je očito — ni suvremena znanstvena ni filozofska misao ne mogu opstojati.

Kant živi u doba evropskog prosvjetiteljstva, kojega je i sam aktivni sudionik sve do vremena kad to u svojoj kritičkoj fazi filozofije prevladava i po čemu počinje u Njemačkoj novo kulturno razdoblje po Kantu okarakteriziranog kriticizma.

Sâm je Kant sjajno okarakterizirao prosvjetiteljstvo ovim riječima: »Prosvjetiteljstvo predstavlja izlazak čovjeka iz njegove samoskrivljene nepunoljetnosti. Nepunoljetnost znači nemogućnost služiti se bez tuđeg vodstva sam svojim razumom. Ta je

nepunoljetnost samoskrivljena, jer njen uzrok nije u nedostatku razuma nego u nedostatku odlučnosti i hrabrosti, da se netko njime služi bez vodstva nekoga drugoga. *Sapere aude!* Imati hrabrosti služiti se vlastitim razumom jest izborna teza prosvjetiteljstva. Lijenost i kukavičluk su uzroci tome što mnogi ljudi nakon što su prirodu odavna oslobodili tuđega vodstva ipak cjeloživotno rado ostaju nepunoljetni i zašto biva drugima tako lako da im se nametnu za staratelje. Tako je komotno biti nepunoljetan.«

Zar ova točna oznaka uzročnosti neprosvijećenosti ne ukazuje jasno da još do danas velik dio čovječanstva nije ušao u fazu prosvjetiteljstva?

No upravo ta tema razuma i uma ostaje temeljni problem Kantovih razmišljanja i kritičkih ocjena. U prosvjetiteljstvu otkrivena moć slobodne ljudske spoznaje zadaje pitanje o mogućnostima i granicama te slobode, a od tog se pitanja otvaraju horizonti Kantovih kritičkih refleksija, koje ograničuju pitanje ljudske slobode na prirodnu ograničenost njegova bića. Ta skrivena pitanja otkrio je upravo Kant i pomogao pomoću svojih otkrića na njih odgovoriti.

Kantov stav prema sveukupnoj tisućuljetnoj evropskoj filozofiji, koja se izražavala — kako ju je okarakterizirao Kant — ili u dogmatičkoj metafizici ili u tek povremenom antimetafizičkom skepticizmu koji također završava svojim negativističkim dogmatizmom, bio je kritički obračun s cijelom tradicijom koja je izrasla iz prirodne potrebe čovjeka s upitnostima metafizičke prirode. Tu pak prirodnu potrebu čovjeka izložio je Kant u prvoj rečenici svoje *Kritike* koja će biti citirana poslije.

Kantu je naime pojam filozofije i metafizike identičan, a njeni problemi predstavljaju temeljna i prirodna te time neotklonljiva pitanja ljudske svijesti, a potom i doživljajnosti svijeta uopće. Taj inače najoštrij kritičar sveukupne tradicionalne metafizike nije negirao potrebu njenoga opstanka ni njen smisao, već je tražio baš suprotno od toga: mogućnost njene znanstvene utemeljenosti. Negirao je monopol svih njenih dotadašnjih škola, ali ne njeno izvorište u sveobuhvatnom »interesu čovjeka« za otkrićem svijeta u njegovu totalitetu, u cjelovitosti, koja nije čovjeku izvorno, iskustveno dana, ali je spoznajnoj ljudskoj moći nezaobilazno zadana. *Kritikom čistog uma* nije tradiciji suprotstavljena jedna gotova nova metafizika, ali u neminovnoj potrebi nje same Kant tom *Kritikom* piše »traktat o metodi« koji bi morao postati i ostati kritički uvod za svaku buduću metafiziku — a poredbeno time i znanost uopće — po kojem su postavljena mogućnosti metafizike prvi put posve nova i radikalno odlučna pitanja. To su

pak pitanja o uvjetima i mogućnostima spoznaje sveukupnosti u okviru znanosti, koju ostvaruje filozofija koja se u toj tematici dosad kretala neznanstvenim stazama.

Posve je jasno da već po samoj veličini zadatka ovo Kantovo djelo ne može postati ni u kojem obliku ni popularno ni lako razumljivo. Djelo treba čitati u cjelini, studirati, treba — što kaže Heidegger — na njemu »učiti filozofirati,« jer će sve upute i komentari nepovezani s cjelinom teksta ostati bez punog značenja. Pri tom treba imati na umu da filozofirati znači prevladati naivno-popularni način mišljenja kritičnijim i dosljednijim.

Sâmo djelo već po izlasku nije bilo adekvatno shvaćeno od Kantovih suvremenika, pa je Kant morao naskoro napisati razumljiviju interpretaciju njena sadržaja djelom *Prolegomena za svaku buduću metafiziku*, (koje je u hrvatskom prijevodu izdala Matica hrvatska 1953) a gdje za *Kritiku* piše i ovo: »Ovaj rad je težak i traži odlučnog čitaoca, da se pomalo misaono uživljava u sistem jer ništa nije postavljeno kao osnovica izuzevši um i tako, bez da se upiremo u bilo kakvu činjenicu, tražimo spoznaju razviti iz njenih izvornih klica«.

U predgovoru drugom izdanju *Kritike* (— napisanom 6 godina nakon prvog izdanja! —) Kant piše: »*Kritika čistog uma* ne može nikad postati popularna, no nije ni potrebno da to bude«.

Kant koji često s pravom ističe da je filozofija — a to kod njega znači metafizika — prirodna potreba čovjeka, ipak jasno upozorava, da ju je nemoguće populazirati, iako nije napisana za uski krug profesora nego za cijeli svijet, ali za onaj koji hoće da misli.

Povjesničar filozofije Kuno Fischer ocjenjuje Kañtovu *Kritiku čistog uma* »jednim od najtežih i najzrelijih djela u povijesti filozofije, koje je pokrenulo borbu ideja kroz stoljeća«. Nužno je tako tome djelu prići ozbiljnim studijem. Ono se mora u pojedinošti promisliti da bi se moglo u cjelini razumjeti.

III

Kad se povodom 200-godišnjice prvog izdanja Kantove *Kritike čistog uma* sastao u Mainzu (4. — 8. IV 1981.) peti internacionalni »Kant-kongres« — na kojem su bili prisutni filozofi iz 36 zemalja svijeta, pročitano je ukupno 143 referata, a javilo se nekoliko stotina diskutanata — bio je to jasan dokaz da Kant kao svesvjetski mislilac živi u aktualnosti svoje tematike danas mnogo više negoli u doba, kad je *Kritika* izašla (1781) te prvim izlaskom zbuni-

la shvaćanja tada izloženoj tematici nedoraslih živućih mislilaca. Danas ona više ne zbunjuje, ali živo uzbuđuje problematiku sveopćeg filozofiranja. Ona je živa čak i u svakom svakodnevnom filozofskom raspravljanju. Uz ovaj glavni svjetski kongres u Mainzu održali su se iste godine o *Kritici* i internacionalni kongresi i u Americi i u Sovjetskom Savezu, pa čak i u Kini.

U referatima na kongresu i nije bilo riječi o *Kritici* kao muzealnom tek povijesno značajnom djelu, nego prvenstveno o njegovu značenju danas za evropsko i svesvjetsko filozofiranje uopće. Kantova je misao u tim referatima bila neotklonljivo povezana sa svim danas aktualnim pitanjima filozofije u kontekstu s utemeljenjem tih problema u »Kritici«. Bilo je govora o načinu suvremenog filozofiranja, koje je bezuvjetno povezano s Kantovim idejama. Tako nema ni struje ni škole ni problema suvremene filozofije, koji ne bi bili u bilo kojoj mjeri povezani s Kantom. Nema danas doduše isključivo Kantovih nastavljača, ali ima izvanrednih poznavalaca i komentatora Kantove filozofije.

Danas više ne žive »novokantovske škole«, koje su u dva ekstenzivna smjera (badenska i napose marburška) intenzivno djelovale u filozofskom životu druge polovice prošloga i počecima našega stoljeća, koje su cjelokupnu Kantovu djelu dale isključivo značenje gnoseologije. Cijelu su Kantovu filozofiju — napose marburgovci — pogrešno uže interpretirali kao spoznajnu teoriju matematičkih prirodnih znanosti. »Samo mišljenje može odrediti, što može važiti kao bitak«. »Priroda je samo ono što formuliraju prirodne znanosti«. Ta filozofska misao novokantovaca isključuje Kantov pojam »stvari o sebi«, a što u biti predstavlja nesporazum s Kantom, premda su se oni tada smatrali autentičnim tumačima temeljnog Kantovog učenja. Novokantovci su ipak bili više znanstvenici jedne specijalne znanosti negoli filozofi univerzalnog značenja. Iako po želji kantovci oni su bili pozitivisti u Kantovu vidokrugu, a postavljali su pitanja gnoseologije nasuprot tadašnjoj neoidealističkoj ontologiji.

Danas više nema ni sličnih interpretata Kanta, koji bi poput Fichtea, Schellinga ili Hegela izvodili svoje spekulativno-ontološke sisteme nastavljajući tobože Kanta, a negirajući pri tom Kantovu tezu o nespoznatljivosti transcendentnosti te svodeći gnoseološku ljudsku kreativnost na ontološki identitet svijesti i svijeta, što je započelo kad je Fichte ograničen ljudski um protumačio kao apsolutno »Ja«, a time započeo tezu o identitetu svijesti i svijeta iz kojega je izvedena ideja sveukupnog idealiteta zbilje.

Prema tome, danas nema ni antiteza, koje se iako u različnosti, nazivaju »klasičnim njemačkim idealizmom«, a kojih osnov-

ne ideje ne izlaze dosljedno s Kantovih polazišta, iako sami sebe smatraju Kantovim nastavljačima, koji su transcendentalnu filozofiju kritički dosljedno domislili. Tu se radi kao i kod novokantovaca o gubljenju iz vida svojevrsnosti Kantova pitanja i o veza-nosti koju je Kantova metoda u sebi nosila. Oni su napustili Kantovo osnovno držanje na ograničenost ljudske svijesti.

Oba su ta smjera kao tobožnji Kantovi nastavljači, otpala od njega zbog nerazumijevanja njegova osnovnog stava. I Jaspers i Heidegger drže da i idealizam i novokantizam pramašuju Kanta s njemu stranog shvaćanja i života i filozofije. Obje su struje iako usmjerene duhom Kantove filozofije krivi putokazi za razumije-vanje njegovih osnovnih ideja. No bila su postavljena i kod no-vokantovaca i kod novoidealista svagda pitanja tko je pravi tu-mač ili dopunjač Kantove misli. Slična polazišta filozofi u Kantu danas više ne traže i nema Kantovih nastavljača u smislu novo-kantovaca ili idealističke filozofije identiteta.

Danas kad mislimo u duhu povijesti filozofije nema u živom fi-lozofiranju ni novoplatonika ni novoaristotelovaca koji su se borbeno očitovali u filozofiji renesanse, a ipak ne bismo mogli reći da se danas filozofira bez prisutnosti i Platona i Aristotela. Tako s istom sigurnošću možemo tvrditi da se o 20. stoljeću ne može filozofirati bez prisutnosti Kantovih problema, bez upitno-sti koju je on postavio sveopćoj filozofskoj refleksiji.

Tko bi to danas mogao ustvrditi ne bi imao nikakve veze s ozbiljnim filozofiranjem uopće. Čak i protivnici Kanta — a to su ponajviše oni koji ga nisu razumjeli — ne mogu danas mimoći njegov problematski aktualitet. Kantova je misao općenitija, proširenija i sama po sebi razumljivija nego ikad do sada. Ona živi u filozofiranju našega vremena s uzbudljivom suvremenom aktualnošću i povezana je sa sveukupnim filozofiranjem našega stoljeća. Dakako, u drukčijem traženju nego što su to činili neoi-dealisti i neokantovci neposredno poslije njega.

Ovaj 5. Kant-kongres izvršavao je upravo onaj zadatak, koji je prije 200 godina u završnim rečenicama *Kritike čistog uma* sam Kant ovako izrazio: »Kritički je put jedino još otvoren. Ako je či-talac imao volje i strpljivosti da taj put u mome društvu prijede, neka sada on sudi ne bi li se još prije svršetka ovoga stoljeća, ako on ima volje svoje pridonijeti tome da se od *staze* napravi *carska cesta*, moglo postići ono što mnoga stoljeća nisu bila ka-dra izvršiti: Naime, da se ljudski um u onome što ga je u svako doba zabavljalo, njegovu žudnju za znanjem, ali dosad uzalud, dovede do potpunog zadovoljenja«.

Nije se ta Kantova nada tada u 18. stoljeću ispunila, jer ono stoljeće nije bilo doraslo da shvati dubinu njegove revolucionarne misli, da razumije njegova filozofska pitanja, da razumije tu radikalnu svojevrsnost filozofske refleksije, ali su iduća dva stoljeća jasno pokazala, da se posvuda pokušalo prijeći sa sigurne polazne »staze« na proširenje iste tematike, na širinu nove »carske ceste«. Razvoj filozofske misli iza Kanta i nije bilo drugo nego primjenjivanje i proširivanje odgovora na po njemu postavljena filozofska pitanja pa mnogi povjesničari filozofije to dvjestogodišnje razdoblje i nazivaju s pravom »postkantovska filozofija« ne misleći pri tom na vremensko određenje nego na tematiku te filozofije. Kantova je filozofska misao ona koju vrijeme nije moglo smanjiti u njenom značenju nego je sve više produbljuje. Od započete »staze« krenula je na ovom kongresu kritička filozofska misao na »carsku cestu« na kojoj je ujedinila sve smjerove suvremene filozofije, pa su iza sekcija analize pojedinih dijelova *Kritike* na tom kongresu obradena njena poglavlja sve od marskizma, analitičke filozofije, teorije znanosti i fizike pa do etičkih, političkih društvenih aspekata, a ukazujući kako je Kantova misao živa i djelotvorna na svim područjima gdje se danas filozofira.

Iako je *Kritika čistog uma* napisana isključivo za stručnjake, pa neće ni samo djelo ni u budućnosti steći izvanstručnu popularnost, što i sam Kant, kako spomenusmo, tvrdi da nije ni potrebno, njene su osnovne ideje ušle u zajedničku znanstvenu i kulturnu svijest, pa su prema tome napisane za sve ljude, koji su suglasni sa Sokratom, da neistraženim životom nije vrijedno živjeti. Mimo Kanta se, poslije Kanta, ako se misli filozofski, ne može misliti, pa i kad se s njegovim odgovorima u potpunosti ne slaže, jer se njegova filozofska pitanja ne mogu mimoći. Ona sačinjavaju složaj koji ulazi u osnovne interese čovjeka uopće, a nisu refleksija za uski krug filozofa ili tek znanstvenika nego za čovjeka uopće.

Pitanje koliko ljudska svijest sa svojim sposobnostima omogućava njegovu spoznaju svijeta ne može poslije Kanta biti mimođeno ni u jednoj osnovnoj filozofskoj refleksiji, a jednako tako ni u svem kritičkom izvanfilozofskom znanstvenom mišljenju uopće, a čak ni u svakodnevnim makar i sakrivenim pretpostavkama ljudskoga razmišljanja, ako su doista razmišljanja. Sigurno je da ako se hoće nešto spoznati, da bi trebalo prije biti jasno odgovoreno na pitanje da li mi uopće možemo nešto spoznati i kako. Ni grčka, ni srednjovjekovna, ni novija filozofija do Kanta, a ni znanosti uopće se ne bave tim oblikom pitanja mogućnosti spoznaje. Pita se tek eventualno kako je moguća zabluda. Međutim, da se uopće govori o zabludi i spoznaji potrebna je za to svi-

jest koja mora biti svakako u tu svrhu upitana, te je tako Kant svuda prisutan i to više danas nego jučer.

Kant s pravom sam u drugom *Uvodu* u *Kritiku* izlaže da se ne radi o nekoj staroj ili novoj školi filozofije nego o ljudskim interesima uopće. Radi se o pitanjima što je čovjek, što može znati, što treba da čini i čemu se može nadati? Ta pitanja postavlja Kant već i u svojim predavanjima u logici.

U *Kritici čistog uma* Kant odgovara na ovo prvo pitanje »kako i što čovjek može znati«. *Kritiku čistog uma* Heidegger s pravom naziva »kritikom teoretskog uma«, i to našega ograničenog, ljudskog, a ne nekog nedefiniranog apsolutnog uma.

Na druga dva pitanja Kant odgovara u druge dvije kritike (*Kritika praktičkog uma* i *Kritika rasudne moći*) koje nisu ništa manje filozofski značajne za cjelinu Kantove misli. No mi ćemo se u ovom izlaganju ograničiti na prvo pitanje, na tematiku čistog uma, iako se tek iza analize svih triju kritika može dobiti odgovor na pitanje što je čovjek, a preko njega i što je filozofija.

IV

Filozof H. G. Gadamer, danas svakako najznačajniji filozofski mislilac Njemačke posudio je za naslov svoga predavanja o Kantu jednu Goetheovu ocjenu o Napoleonovoj bitki kod Valmyja, koju prigodice spominje i naš Matoš, a koja glasi: »Oдавде i danas započinje jedna nova epoha svjetske povijesti«. Gadamer s pravom označuje Kanta začetnikom nove epohe najnovije povijesti filozofije po kojoj neki povjesničari evropsku povijest filozofije dijele na dva razdoblja: dokantovsko i poslijekantovsko.

Kant je i sam bio uvjeren u revolucionarno značenje svoje filozofske misli kojom je kritički odrekao vrijednost cjelokupnoj dotadašnjoj metafizici, a to će reći tradicionalnoj filozofiji uopće, pa ga je zbog toga i njegov prijatelj Mendelsson nazvao s pravom »sverazaračem« (»Alleszermalmer«). Sam pak Kant nazvao je svoj filozofski sistem kopernikanskim obratom dajući mu time oznaku revolucionarnog preokreta. Kopernik je bio oborio cjelokupnu dotadašnju geocentričku koncepciju kozmosa i time otvorio vidike posve novom makrokozmičkom gledanju, a uz to i postavio osnovnu spoznajnoteorijsku tezu, koja odriče sigurnost izvorišta spoznaje u naivnorealističkom iskustvu, u čemu je i polazište Kantove refleksije. Kant s pravom smatra da je on sa svo-

jim novim gnoseološkim i dosljedno ontološkim pitanjem učinio revolucionarni obrat prema cjelokupnom dotadašnjem načinu filozofiranja. Prema njemu »kopernikanski« znači obratno od dotadašnjeg tumačenja, po kojem se svijest kretala oko predmeta, a sada se predmeti svijeta spoznaju i ostvaruju po apriornim mogućnostima ljudske svijesti. »Predmeti se moraju upravljati prema mogućnostima naše spoznaje« (Kant). Na taj način nije se pitalo ni u jednom razdoblju dvomilenijskog razvoja povijesne filozofske misli o ulozi svijesti u spoznaji svijeta. A to je ipak temeljno pitanje ljudskoga mišljenja, pitanje gdje su izvori i granice i prema tome mogućnosti ljudske spoznajne moći.

No prije nego što prilazi tom novom ali osnovnom pitanju ljudskoga filozofiranja Kant postavlja tezu o neminovnosti filozofiranja. Predgovor prvom izdanju *Kritike* Kant započinje riječima: »Ljudski um imade osobitu sudbinu u jednoj vrsti svojih spoznaja, gdje ga uznemiruju pitanja koja on ne može odbiti, jer su mu zadana samom prirodom uma, no on ipak ne može na njih odgovoriti, jer nadilaze svaku moć ljudskoga uma. U ovu nepriliku dolazi bez svoje krivice. On počinje s načelima, kojih je primjena u toku iskustva neizbježna i ovim iskustvom ujedno dovoljno potvrđena. S njima se on (kao što to i njegova priroda dovodi sa sobom) diže sve više, do udaljenijih uvjeta. Ali kako on opaža da na taj način njegov posao svagda mora ostati nedovršen, jer pitanja nikad ne prestaju, to um vidi da je prinuđen da se utekne načelima koja prekoračuju svaku moguću iskustvenu primjenu, a pričinjaju se ipak tako nesumnjivima da se i obični ljudski um slaže s njima. No na taj se način baca u tamu i proturječja, po kojima doduše može zaključiti da negdje moraju u osnovi ležati skrivene zablude, ali ih ne može otkriti, jer načela kojima se služi ne priznaju više probni kamen iskustva s obzirom na to da prelaze granice svega iskustva. Poprište ovih beskonačnih pirki zove se *metafizika*«.

S ovim uvodnim riječima u prvom *Predgovoru Kritike* Kant jasno utvrđuje dvije činjenice: a) da je čovjek kao svjesno razumno i umno biće neminovno prisiljen da odgovara na pitanja filozofije, a da to b) sredstvima svojih općeživotnih iskustvenih, naivnorealističkih načina gledanja ne može ostvarivati, jer ta ograničena sredstva, u praksi efikasna, nisu adekvatna za obradu filozofskih pitanja u istoti njihove primjenljivosti. U *Kritici* Kant otkriva upravo izvore tih »skrivenih zabluda« iz kojih izviru »proturječnosti«, a radi se o neadekvatnosti primjene ljudske ograničene misaone iskustvene metode na neiskustveno područje, koje obrađuje tradicionalna metafizika. »Skrivene zablude« izazivaju strah koji Kantova metoda hoće otkloniti, pa je postav-

ljen problem prvenstveno u okviru zabluda, a onda spoznaje istine.

Kant je predviđao u nastavku toga izlaganja nadolazeće raspoloženje »indiferentizma kao majke kaosa i noći« koje će slijediti kao posljedica novih empirističkih vidika i iz njih izvedenih skepticizama koji su tako karakteristični za naše doba. Kant kritizira dogmatizam tradicionalne filozofije, ali nije slutio da će se njemu sporadično suprotstavljena teza skepticizma u naše doba tako naširoko razviti. A ona se u naše doba — doduše više u svojoj ignorantskoj neinformiranosti nego naivnokritičkoj domišljenosti — suprotstavlja pitanjima filozofije, odnosno njene fundamentalne discipline — metafizike, bez koje filozofija i ne može biti filozofija, no njoj nedostaje u njenoj tradicionalnoj formi dokazna snaga. Kant je dao metafizici jedno drugo značenje. On je postupak metafizike posve izmijenio u »potpuno revolucionarnoj formi«, a cijela *Kritika* i nije drugo nego traktat o metodi, a ne sistem znanosti same, koji treba da bude *Prolegomena za svaku buduću metafiziku* — kako je nazvao svoj »komentar« *Kritici* odnosno propedeutiku metafizike i siguran put prema njenoj znanstvenosti. Međutim, danas se umjesto nje ostvaruje nadomjestak za nju u oblicima prekoračivanja granica pojedinih znanosti, koje se nazivaju: fizikalizam, biologizam, psihologizam, sociologizam, grupni subjektivizam i sl., a predstavljaju nekritička izvođenja iz znanstvenih teza prelazeći, prekoračujući pojedina osebujna kritička istraživanja ili u »kaosu noći« osporavaju uopće vrijednost filozofije kao da je ona naivni ukras, a ne upitna nužda ljudske svijesti koja izvire iz njegova prirodnog svojstva.

Kako bi našao izlaz iz povijesno naslijeđene dogmatsko-skeptičke alternativne dotadašnje filozofije, Kant traži ključ za njeno rješenje i to — kako sam kaže — u: »spoznaji samoga sebe«. Prvi se put u povijesti filozofske refleksije javlja temeljno pitanje o ljudskoj svijesti kao odlučnoj, ograničenoj, iako svjesnoj zazbiljnosti svoje vrste no bez čijih svojstava i nema mogućnosti doživljaja svijeta. Radi se o svojevrsnom spoznajnom instrumentu, koji treba objasniti, a to je tema *Kritike čistog uma*. Ona prvi put u povijesti milenijskog razvoja ljudske filozofske misli otkriva ljudsku svijest kao zazbiljnost svoje vrste kroz koju se tek čovjeku nadaje doživljaj svijeta na njoj svojstven način.

Ljudska svijest, pokazuje Kant, nije ni »tabula rasa«, neispisana ploča na koju svijet tek utiskuje svoje utiske, koji se pasivno odražavaju u zbilji adekvatnoj slici svijeta, niti je samostalno stvaralačko izvorište, koje bez iskustva, po principu dovoljna razloga, po unutrašnjoj viziji, prekoračujući (transcendirajući) svu prisutnost empirijskoga svijeta proizvodi njegovu sliku. Ovu

alternativu ostvaruju: a) sve pasivističke teorije odraza (od naivnih do kritičko-realističkih) na jednoj ili b) spekulativno-konstruktivističke teorije na drugoj strani.

Kant u toj naslijeđenoj ekskluzivnoj alternativni zauzima pomićuće, točnije prevladavajuće stajalište, jer istina nije dana niti u pasivnoj paslici svijeta ni u subjektivno stvorenoj konstrukciji svijeta, nego je u isti mah i jedno i drugo. Ljudska svijest može doživjeti svijet samo kao *pojavu* koja odgovara njenim mogućnostima doživljaja. Relativnost sveukupne zbiljske datosti uvjetovana je ljudskim načinima doživljajnosti, koje čovjek u svijetu donosi po osnovnoj formaciji svoga ograničenoga bića. Taj sveukupni omogućen doživljaj zbilje je već u prvoj fazi perceptivno-kreativan, jer zbilja i doživljaji zbilje nisu jedno te isto. Iskustvo zbilje ovisno je o iskustvenim mogućnostima doživljavanja. Zbiljska se opstojnost svijeta nadaje tek kao pojava. Svijest, dakle, ne doživljava svijet nego tek pojavu svijeta posredovanjem sebi svojstvenih mogućnosti doživljaja, i to prvobitnog prostora i vremena.

Tradicionalna filozofija odnosno metafizika — ako nije zastala u sumnji — nije se zadovoljavala činjenicom, da čovjek spoznaje pojavu svijeta nego svijet kakav je u svojoj unutrašnjoj biti, pa se uz to i nije pitala kako čovjek doživljava svijet nego kako svijet postoji o sebi, neovisno o mogućim ljudskim doživljajima svijeta. A da čovjek posjeduje mogućnost da spoznaje svijet o sebi, kakav jest, nekritična je pretpostavka svih filozofskih škola od naivnog do kritičkog realizma, od skolastike do marksizma, od spekulativnog idealizma do solipsizma. S takvim je tezama započela evropska filozofija, a u njoj ju je povijesti prodrmao tek kadgod radikalni skepticizam, a u povijesti ljudske filozofske misli prvi ju je prekinuo Kant svojim kopernikanskim obratom pitanja.

Svi su dotadašnji filozofski pravci filozofiranja u okviru faustovskoga pitanja: »Što svijet u njegovoj srži zajedno drži«? (»Was die Welt im Innersten zusammen hält«), a tek Kant upozorava, da se uopće ne radi o mogućnosti ljudskoga uvida u skrivene, nepristupačne unutrašnjosti biti zbilje, nego o *pojavnosti* svijeta, koja je jedina ljudskoj svijesti dana i kao spoznajni problem zadana.

Osnovna je Kantova teza da ljudska svijest ne može u kritičkom gledanju prelaziti (transcendirati) pojavnost, a ta je misao sadržana u Platonovom dvijetisućugodišnjem pronalaženju svijeta ideja. Ideje ne otkrivamo ni po Platonu u pojavnosti nego tek u sjećanju otkrivene biti. Prelaženje u transcendentnost fundamentalna je pogreška sveukupne tradicionalne filozofije i osnov-

no otkriće Kantova filozofiranja. Prelazeći iz ljudsko-iskustvenog u nadljudsko-vizionarsko traženje na filozofijska pitanja bila je zabluda tisućljeća. To su pitanja: stvari o sebi te pitanja o idejama vječnosti, duševnosti, božanstvu i sl.

Valja početi s početnim pitanjem o mogućnostima i svojstvima ograničene, iskustvene a jedino zbiljske ljudske svijesti. Nije spoznaja u mogućnosti otkrivanja stvarnosti o sebi (stvari o sebi), nego u odgonetki zagonetke svijeta, koji se čovjeku u iskustvu pojavljuje. A to je zadatak i znanosti i filozofije, da se iskustvena datost i shvati i razumije, da se pojavnost spozna. Svijest nalazi sebe kao najvažniji predmet spoznajnog otkrića, koja i pojavnost spoznaje tek preko sebe. Ona je središte cijelog realiteta.

Kant sveukupnoj pretpostavnoj tradiciji suprotstavlja tezu, da prije negoli se pokuša odgovoriti na pitanje o spoznaji ljudske predmetnosti treba kritički istražiti kakve mogućnosti za taj zadatak ljudska svijest u sebi nosi. S tim se pitanjem otvara u svjetskoj filozofiji jedno novo razdoblje.

Pitanje iz kojega izvire stvaralaštvo postkantovske filozofije je pitanje na koji način, kojim sredstvima i mogućnostima čovjek spoznaje pojavnost svijeta. U postavljanju tog pitanja smisao je Kantova »kopernikanskog obrata«. Nije više osnovno pitanje filozofije što je zbilja, što su stvari, što je svijet, nego prvenstveno kako je moguća spoznaja svijeta, spoznaja stvari, spoznaja zbilje, ukratko svijeta koji se pred nama pojavljuje. Pojavnost svijeta i u njoj dane predmetnosti svijesti omogućene su po oblicima ljudske perceptivnosti (osjetilnosti) i razumnosti kao dva sloja jedne te iste svjestitosti čovjeka. Iskustvenom osjetilnošću predmeti su dani subjektu, pa ih subjekt po svojim ograničenim osjetnim mogućnostima prima (receptivitet svijesti), a po razumnosti o njima kao predmetima misli (spontanitet svijesti). Mišljenje izvire iz pojmovnosti u kojoj su temelj osnovni pojmovi (kategorije) svijesti, po kojima postaje sveukupna pojavnost shvatljiva i razumljiva.

U 5/6 *Kritike* raspravlja Kant o »transcendentalnoj nauci o elementima« kao empirijski nenastalim a konstitutivima sveopće doživljene predmetnosti svijesti, koja se dijeli u transcendentalnu estetiku (od grč. riječi *aisthesis* = zornost) i transcendentalnu logiku (grč. *logos* = pojam). Aficiranjem svijesti koja po svojim stvaralačkim mogućnostima reagira na poticaje svijeta, nastaju u spojnem ljudskom procesu prostorno-vremenski otkriveni osjetni podaci (receptivitet), koje u određenju raznolike predmetnosti konstituiraju pojmovi (spontanitet). Kant kaže: »Bez osjetnosti ne bi nam bio dan nijedan predmet, a bez razuma ne bi nijedan bio mišljen.« Tek u zajednici osjetnosti i razumnosti

spoznaje se predmet. Kant je u pismu prijatelju Herzu navijestio, da će njegova *Kritika* biti rasprava »o granicama osjetilnosti i uma«. U toj nerazdvojnoj kolaboraciji nastaju po ljudskim mogućnostima svi spoznati predmeti.

No kako su »zorovi bez pojmova slijepi, a pojmovi bez zorova prazni« to je jasno da u nerazdvojnoj povezanosti nastaje ono što se naziva spoznaja pojavnosti koja nosi sve karakteristike ljudske osebnosti, ali i ograničenosti i konačnosti.

Mišljenjem, koje predstavlja sintetičku funkciju, kojom se određuje predmetnost predmeta, nastaje ljudska spoznaja. Mišljenje se odvija u sudovima, pa je osnovno Kantovo pitanje: »Kako su mogući sintetički sudovi apriori?«, a mogući su sintezom kategorija s osjetno danom građom spoznaje po kojoj se ta grada određuje kao predmet. Zorovi se suđenjem dovode pod pojmove koji su apriori dani svijesti. Time Kantova logika prelazi okvire formalne analitičke logike i pretvara se u transcendentalnu, sintetičku a zapravo ontološku logiku. Ona tumači istinu kao suglasnost spoznaje i predmeta, koja ima objektivno važenje.

I receptivni oblici svijesti (prostor i vrijeme) kao i oni spontaniteta svijesti (kategorije) dani su čovjeku kao mogućnosti iskustva apriori, a to znači da oblici u osjetnosti i pojmovi u misaonosti nisu sabrani iz iskustva. Oni su svojstveni stvaralačkoj dinamici same svijesti. Oni su apriorni. »Razum ne crpi svoje zakone (*a priori*) iz prirode, nego ih prirodi propisuje«, a priroda je »opstojnost stvari ukoliko je određena općim zakonima«. (Prolegomena 36 i 14). Sam taj (*a priori*) po Kantu svestrano upotrebljiv pojam ne znači drugo nego primarno »prije iskustva« prvotno dane mogućnosti svijesti, kao nužni i općedani uvjeti (instrumenti) za spoznaju svijeta kojima nastaju oblici osjetnosti i pojmovi te tvore po Kantu nazvanu transcendentalnu svijest. Kant doslovno kaže: »Ja nazivam svaku spoznaju transcendentalnom, koja se ne bavi predmetima nego našom spoznajom predmeta ukoliko oni treba da budu apriori mogući«. Transcendentalnim se nazivaju apriorno dani mogući načini spoznaje kao i refleksija o toj djelatnosti. Transcendentalna filozofija, kako Kant naziva svoju kritičku filozofiju, i nije drugo nego istraživanje oblika osjetilnosti i razumskih pojmova (kategorija) koliko su apriorno u ljudskoj svijesti kao subjektu pripadajući dani.

Spoznaja svijeta je po tom stvaralaštvo svijeta, fenomenalnog svijeta kao predmeta ljudskog stvaralaštva, pa i po Kantu ljudska konačnost biva promjenljiva povjesnošću opstojnosti, a po kojoj suvremena filozofija obogaćuje Kantov pojam apriorija.

Dakako, ograničene ljudske mogućnosti doživljajnosti nikad neće iscrpiti beskonačnost zbiljsko-pojavnih mogućnosti. Čovjek je tek po Kantu postao svjestan svoje ograničene konačnosti, koju nikad neće moći prekoračiti, te će svagda živjeti i sve doživljavati u *svojem svijetu*, svijetu koji se po njem, po njegovim proširivanjima ali ipak njemu svojstvenim ograničenim mogućnostima pojavljuje.

No uz to će znati da će mnoge komponente stvarnosti o sebi ostati nepoznate i nepoznatljive. Spoznajne ljudske mogućnosti ne mogu i nikada neće moći transcendirati same sebe iako će se permanentno obogaćivati u pojedinostima svoga istraživalaštva, sve pod novima zadacima.

Pojam svestranog napretka znanosti nije Kantovim otkrićima i supozicijama nikad ograničen. Nepoznato će biti otkriveno i upoznato, ali svagda u ograničenosti ljudskih spoznajnih mogućnosti. Spoznaja će svagda biti ograničeno ljudska, a nikad apsolutna. Pojam Kantove »stvari o sebi«, koji je izazvao tolike rasprave posebno sa stajališta naivnog realizma, a i novoidealizma, nije nikakav mističan pojam, nego tek oznaka za isti objekt spoznaje kad se o njemu hoće reflektirati sa stajališta moguće bezgranične i beskonačne, dakle apsolutne svijesti. Pojam »stvari o sebi« označuje zbilju kako ona neovisno postoji od svake spoznajne mogućnosti kao apsolutni realitet, koji ljudska doživljajnost svojim mogućnostima ne iscrpljuje. To je ujedno i granični pojam Kantove refleksije, a novoidealisti, napose Fichte, smatrali su taj pojam »dogmatičkim ostatkom prevladane metafizike«, pa su ga i posve eliminirali. Naivni realisti i neoidealisti su iz toga izvodili oznaku agnosticizma, a izgubili su iz vida po Kantu tako jasno izloženu ograničenost ljudske svijesti i prema tome nepoznatljivost stvari o sebi. Nepoznatljivost nečega što se nikad ne može u ljudskoj ograničenosti doživjeti.

Već za Kantova života to je bio poticaj za nekritičke rasprave pa sam Kant u djelu *Opus posthumum* kaže: »Stvar o sebi (*ens per se*) nije neki drugi objekt nego jedan drugi odnos (*respectus*) predodžbe na isti objekt« (26). Kantov kriticizam ne suponira naivnu sveopću pretpostavku da bi naša ljudska doživljena pojava stvari nužno iscrpla bogatstvo stvarnosti o sebi, a pogotovu kad su nam spoznate granice naše svjestitosti. Kriticizam kritički otkriva našu ograničenu svijest na mogućnost doživljaja pojavnosti svijeta, a opet tu pojava ne smatra apsolutom kao sve naivno-empirističke i spekulativne teorije spoznaje.

Upravo u vezi s ovim problemom interesantna su bila na Kantovom kongresu izlaganja ruskog akademika Oisermana, koja su jasno pokazala da sovjetska interpretacija Kanta u osnovi Kanta

ne razumije. Valja doduše napomenuti da se Marx nije ni na kojem mjestu temeljitije pozabavio razumijevanjem Kantove filozofije, iako je smatrao da mu je i Kant bio djelomično učitelj u filozofiji. Sovjetski marksisti danas doduše ne stoje više na svom negdašnjem gnoseološkom polazištu »teorije odraza«, koja je u jednom razdoblju i u nas živjela preko Rusa, pa Oiserman i kaže da je »nemoguće shvatiti spoznaju kao neposredno preslikavanje zbilje«, ali kad dolazi do tumačenja Kantove »stvari o sebi« onda stoji pod utjecajem Lenjinove teze da je dijalektički idealizam bliže dijalektičkom materijalizmu, negoli »stariji antidijalektički kontemplativni materijalizam«. Lenjin ističe i to da Kanta ne valja kritizirati na način Feuerbacha i Büchnera, koji ga također nisu razumjeli, ali ipak smatra da Kantovo naučanje tvrdi nespoznatljivost zbilje. Poznato je da je Lenjin, interpretirajući Hegela na materijalistički način prihvatio i njegovu kritiku Kanta. Stojeći na stajalištu identitetne filozofije Hegel je morao Kantovu »stvar o sebi« proglasiti agnosticizmom, što sovjetski materijalizam u neskladu sa svojim osnovnim ontološkim tezama beskritično prihvaća, pa Oiserman čak tvrdi, da Kant ne vidi nikakvo zajedništvo spoznaje i prirode kao objektivnog realiteta, koji egzistira neovisno o spoznaji, što je u Kantovu smislu totalno nerazumijevanje i zapravo besmislica. Oiserman i dalje iz toga izvodi da Kantova filozofija trpi na »neizlječivom subjektivizmu« kao tezi o nespoznatljivosti svijeta, pa ni kao fenomena.

U obliku Hegelove idealističko-panlogističke filozofije, filozofije identiteta, ocjena Kantove filozofije kao agnosticizma i subjektivizma treba razložiti smisao, ali prenesena na materijalističko-marksističko gledište potpuno je neopravdana, što nekritičku sovjetsku filozofiju uopće nimalo ne uznemiruje. Kantov subjektivizam je interpretiran po toj filozofiji u smislu Leibnizova monadološkog subjektivizma, koji nikad ne dohvaća izvanjski svijet.

Sve se kreće u unutrašnjosti subjektivne zatvorenosti, po kojoj je mišljenje sved tek jasna ili manje jasna introspekcija. U tom smislu interpretira Kanta sovjetski marksizam — a ne samo Oiserman — što svjedoči o njegovom nerazumijevanju. Očito je da je ruski marksizam posudio ocjenu Kanta iz spekulativnog idealizma ne uskladiвши je sa supozicijom svoga naivnoga realizma.

U toj suvremenoj ruskoj filozofiji, u povijestima filozofije i filozofijskim rječnicima očito je da njihovi interpreti ne razumiju Kanta. Ne razumiju njegovo razlikovanje transcendentalnog subjektiviteta koji nije subjektivitet u smislu empirijske osjetne psihologije. Razlikovanje »pojave« od »stvari o sebi« ne predstavlja

teoriju dvaju svjetova (Zweiweltheorie), kako to marksisti misle, nego distinkciju o dva načina odnosa subjekta prema predmetu. Da Kant i ovaj »naivni« način spoznaje poznaje zna svatko kome je poznata Kant-Laplaceova teorija na astronomskom području, a i njegovo bavljenje empirijskom teorijom zamjećivanja u prirodnim znanostima. Da ljudi vanjski svijet naivno upoznaju i mijenjaju ga nije dakle argument protiv Kanta. Rusi ne vide teoretsku visinu s koje se promatra znanstvena predmetnost stvari, koja nema u Kantovom interpretiranju, kako kažu, neko klasno-ideološko značenje. U svakom slučaju ova sovjetska marksistička interpretacija Kanta nije nastala po Marxu, a zašla je u svoju kontradikciju, kad se identificirala s Hegelom.

Tako poput naivnog realizma i pozitivizma ni sovjetski marksizam, kako vidimo, ne razumije i zato krivo interpretira Kanta, iako se njime bavi, pa to stoga ovdje spominjemo. No to nisu jedine krive suvremene interpretacije Kantovih ideja, iako su danas najraširenije.

Zaključak:

Kantova je filozofija prometejski začetak — kako reče Heidegger — jedne nove filozofske problematike. »To je filozofirajuće utemeljenje filozofije«. U citiranoj fenomenološkoj interpretaciji Kanta Heidegger veli: »Mi smo za Kanta i protiv kantijanizma. Zato smo za Kanta, da nam se dade mogućnost, da on u živom razračunavanju s nama živi«. (279) A živi u stoljećima koja su slijedila iza njega.

Kant je izdanjem *Kritike čistog uma* postao i do danas ostao najoštrij kritičar sveukupne dotadašnje spekulativne filozofije, koju je nazvao fantastikom, živi danas u svim dijalozima gdje se govori o kritičkoj osnovici filozofiranja uopće.

Danas nema nijedne filozofske, pa čak ni kritičke znanstvene teorije koja bi iskustvo tumačila kao pasivno primanje slike svijeta bez suodređenja stvaralačke svijesti, koja svojom upitnošću određuje predmetnost predmeta, pa je kategorija apriornosti u suvremenoj znanosti i filozofiji neizostavna. Ta povijesna toliko diskutabilna a fundamentalna Kantova teza, nije više pod upitnikom u iole ozbiljnijoj filozofskoj refleksiji. Kantijanci su mnogi koji samokritički to i ne znaju, ali Kantovo načelo zastupaju, jer je upravo Kant radikalno promijenio ocjenu načina procjenjivanja vrijednosti ljudske svijesti. Poslije Kanta nema filozofije bez prisutne Kantove misli, misli koja je otvorila jednu posve novu

dimenziju reflektiranja o uvjetima i mogućnostima ljudske spoznaje. Onaj tko se nije uzdigao do te dimenzije filozofskog pitanja, ne može ni razumjeti ništa od onoga što se poslije toga povijesno filozofskog trenutka dogodilo. Ukratko: filozofirati poslije Kanta a mimo Kanta ne znači uopće filozofirati.

Kant otkriva stvaralačku funkciju ljudske svijesti u otkrivanju moguće spoznaje fenomenalnog, pojavnog svijeta i oblika ontološkog otkrivanja ontičke ljudske zbilje. Svojom osnovnom tezom *verum = factum* jasno je postavljena teza o humanoj stvaralačkoj, ali u isti mah konačno ograničenoj svijesti ljudskoga bića. To je ujedno osnovni problem *Kritike*.

Danas je jasnije nego u pretkantovsko doba da je faustovsko pitanje samo iz romantičkoga zanosa izrasla težnja, koja oduvijek u čovjeku postoji, pa ga zato i navodi na puteve spekulativnih zabluda, te je stvarnost kao nesumnjiva datost, kao fenomen ljudske svijesti samo mogućnost da čovjek u njoj po svojim mogućnostima određuje znanstvenu predmetnost. Sveopća ljudska, a potom i znanstvena predmetnost nije nego svijet po čovjeku dohvaćen kao poznati dio nepoznate sveopćosti. Zar nije sam Kant u velebnoj poetskoj slici prikazao tu čovjekovu zemlju istine kad kaže: »Ta je zemlja otok, a sama ju je priroda ograničila nepromjenljivim granicama. To je zemlja istine (dražesno ime!) opkoljena prostranim i burnim oceanom, pravim sijelom privida gdje mnoga magla i mnogi led, koji se brzo otapa, lažno prikazuje nove zemlje pri čemu pak pomorca, koji ide za otkrićima, neprestano zavaravaju ispraznim frazama i praznim nadama, zaplću ga u pustolovine od kojih nikad ne može odustati niti ih može privesti kraju«. (154).

Nepromjenljive su granice spoznajne ljudske moći. Nepromjenljive, ali ujedno poput otoka u oceanu ograničene. Magla i led burnog oceana zamagljuje istraživača-pustolova — a to bijahu svi stari metafizičari — ali se oni otkrivaju kao varljivi kraju neprivedivi pričini. Čovjek nije stvaralac sveopćosti, ali je sigurni stvaralac svoga svijeta na pojavnosti. Objektno postojeće je za čovjeka uvijek samo pojava no koja je u svojoj izvornosti posve neovisna ljudskom razumu. Stvarnost se očituje kao fenomenalnost, a čovjek je opredmećuje ne izvorno-božansko-stvaralačkim nego ljudsko-stvaralačkim mogućnostima koje kritički uviđa.

To opredmećenje predstavlja ujedno mogućnost objektivne spoznaje. Objektivne zato jer su pomagala, jer su instrumenti te spoznaje, jer su oblici spoznaje ograničenim ljudskim svijestima nepromjenljivo zajednički.

Spoznaja nije ograničena s obzirom na obogaćivanje sadržaja svijesti, nego s obzirom na oblikovanje, a upravo u tom oblikova-

nju se spoznaja sastoji. Oblikovanje u faktičnosti upitnosti svijesti, koja predstavlja izvoriste spoznaje, a po ljudskim mogućnostima stvaranje predmetnosti. Predmetnost nije stvarnost neovisna o ljudskim spoznajnim moćima, nego je po tim moćima određena dana pojavnost.

Kantova formula *verum = factum* ogradauje spoznaju na ljudski stvaralački potencijal, pa vjerovati da je ona neograničena mogu još samo kršćanski skolastici, spekulativisti i naivni realisti, koji vjeruju da ih Bog prati na skrivenim ciljevima »otvorenih oceana«, ili naprosto oni koji u to vjeruju i bez kartezijskoga boga, a što ona tada i nije više Descartesova vjera nego moderno sujevjerje. A da tih oblika sujevjerja u današnjem spekuliranju još ima poznata je činjenica; tek je sujevjernici bez samokritike ne poznaju.

Sve su mogućnosti dokantovskih sujevjernih naučanja za vazda u njegovu kritičkom vidu otklonjene pa je to neoboriv Kantov memento ne samo upravljen prema prošlosti već isto tako vodič u današnjem filozofiranju, jer je čovjek po prirodi sklon više fantaziranju negoli mišljenju, a upravo s tom tezom započinje, kako vidjesmo, Kant svoju *Kritiku*, gdje ukazuje da čovjeka sudbinski neotklonljivo uznemiruju pitanja na koja ne može i neće moći nikad odgovoriti. Prema Kantu je jasno, da čovjeku nije kritički zadan transcendentni svijet, nego tek fenomen svijeta dohvatljiv ljudskim spoznajnim mogućnostima. Zar je čudno da je ovaj »memento« aktualan i u današnjim pokušajima nekritičkog spekuliranja, koji i danas rado prekoračuju granice autonomne stvaralačke funkcije ljudske svijesti, makar je svaki mislilac po Kantu upozoren, da čovjek doživljuje ljudsku zbilju kao osebujni tek fenomenalni, ali za čovjeka jedino mogući ograničeni ljudski svijet. Ta konačnost i ograničenost svega našega povijesnog iskustva je u *Kritici* tako evidentno pokazana s označavanjem granica ljudske spoznajne moći.

Danas, ako ispustimo iz vida nefilozofski naivni realizam i filozofske predstavnike filozofije identiteta — bili oni idealisti ili materijalisti — ili dogmatike koji stoje na stajalištu Leibnizove prestabilirane harmonije ili kartezijskoga boga, svi nužno prihvaćaju osnovna pitanja Kantove filozofije. Naivititet i dogmatizam pretkantovskog tj. pretkritičkog gledanja ne može se nikad više vratiti u filozofiju — ako je filozofija kritička. Pa čak ni u znanostima više se ne može održati naivni realizam kao pretpostavka empirijskoga istraživanja.

Kantova misao danas intenzivno živi u proširivanju njegove »staze« na »carskoj cesti« sveukupnog kritičkog filozofiranja, jer on je stvorio metodu filozofiranja koja otvara mogućnosti proši-

rivanja i dopunjavanja na putu permanentnog mogućeg znanstvenog razvoja. Kant je u suvremenoj filozofiji nezaobilazan, ako želimo biti samokritični.

Kant je danas življi nego u doba kada je živio, Gadamer u svom citiranom predavanju na petom Kant-kongresu reče: »Usprkos Hegelu, Nietzscheu, Heideggeru ili Wittgensteinu ipak nitko poslije Kanta nije znao predložiti dublji usjek koji otvara epohe«.

Summary

Vladimir Filipović/ Kant

On the 200th Anniversary (1781) of the Publication of Kant's *Critique of Pure Reason* the Question Arises: What is the Import of this Work Today for World Philosophical Thought?

Once Kant had become the most severe critic of all European philosophy (metaphysics) up to that period with his *Critique*, he pointed to the reasons for traditional misconceptions: an uncritical overstepping of human cognitional powers. They are certain, but within the limitations of human possibilities which Kant discloses and thus establishes the unavoidable foundations in the starting point of philosophy as a whole in general, which had never been posed as a question in this form in the history of philosophy up to this point. Kant discovers the creative function of human consciousness in the discovery of possible cognition of the phenomenal world, which is all that is available to man. Overstepping human cognitional possibilities of limited consciousness is a departure forever from the realm of critical thought and an entrance into the realm of fantasy, and even superstition.

Kant's thought is more vital and relevant today than it was during his lifetime.

His *Critique of Pure Reason* is a classic work of world philosophical literature without and beyond which it would be impossible to philosophize critically.